

*В.М. Попов, канд. техн. наук, УЦЗУ,
О.О. Островець, канд. пед. наук, доцент, УЦЗУ*

**ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ ПРИ
РОЗСЛІДУВАННІ СПРАВ ПРО ЗЛОЧИННІ ПОРУШЕННЯ
ПРАВИЛ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ І ПІДПАЛИ**

(представлено доктором фіз.-мат. наук С.В. Яковлевим)

В статті розглянуто та обґрунтовано організаційно-правові аспекти проведення експертиз при розслідуванні справ про злочинні порушення правил пожежної безпеки і підпали. Визначено стадії судово-експертного дослідження в кримінальних справах про пожежі. Наведено класифікацію ознак слідів злочину за цими справами.

Постановка проблеми полягає в тому, що проблеми криміналістичного дослідження злочинних порушень правил пожежної безпеки і підпалів тісно пов'язані з тактикою огляду місця події, призначенням та проведенням пожежно-технічних, криміналістичних та інших видів експертиз, наданням з боку експертних установ науково-технічної, методичної допомоги органам слідства, дізнання, судам з широкого кола питань, що виникають у справах, пов'язаних з пожежами.

Аналіз останніх досягнень і публікацій. Порядок проведення експертиз при розслідуванні справ про злочинні порушення правил пожежної безпеки і підпали розглядаються в роботах [1-7]. Щодо сучасного стану наукової проробленості системи проведення різноманітних слідчих дій з зазначеної категорії злочинів необхідно відмітити недостатність розробок тактичних прийомів, способів огляду місця події. Ця негативна обставина тягне за собою недоробку питань, пов'язаних з застосуванням спеціальних знань, тобто із організацією проведення відповідних експертиз. Саме при розслідуванні злочинних порушень правил пожежної безпеки і підпалів вчасно проведене експертне дослідження часто відіграє вирішальну роль. За допомогою такого дослідження особа, яка проводить розслідування справи, встановлює причину, механізм розвитку пожежі — а це є основою успішного розкриття злочину, виявлення і покарання винних [7].

Постановка задачі та її розв'язання. Будь-яка пожежно-технічна чи інша експертиза, що проводиться у справі, ґрунтується на системному підході і аналізі причинно-наслідкового зв'язку подій і ситуацій, що були пов'язані із утворенням горючого середовища, джерел запалювання в ньому, виникненням горіння, розповсюдження пожежі на навколишню обстановку [4]. Тут важливо відійти від «осередкового» уявлення про проблему пожежі. Якщо дізнавач чи фахівець на

місці події не вивчать і глибоко не вникнуть у психологічний і науково-технічний аспекти даної проблеми, а спрямують свої зусилля виключно на пошук осередку пожежі (що теж, безумовно, необхідно зробити), то надалі судово-експертні дослідження і хід слідства мають великий ризик бути приреченими на невдачу [5]. Це свідчить про необхідність опрацювання загального методичного підходу до аналізу пожежної небезпеки будь-якого об'єкта. Психологічна сторона - виражається у байдужості, безвідповідальності і технологічній недисциплінованості осіб, котрі зобов'язані забезпечувати належне виконання зазначених вище норм. Науково-технічний аспект даної проблеми свідчить, що при опрацюванні технологічних систем, об'єктів будівництва, машин, устаткування не закладається необхідна індикація пожежної небезпеки, управління засобами пожежегасіння. Не пізнавши концепцію пожежної небезпеки і безпеки будь-якого об'єкта у справах про злочинні порушення правил пожежної безпеки, неможливо провести експертизу, особливо пожежно-технічну.

Саме цей процес складає основний зміст аналітичної стадії судово-експертного дослідження в кримінальних справах про пожежі, які належать до категорії підвищеної складності. Експерт, насамперед, має встановити, які ситуації, події, яка сукупність взаємопов'язаних обставин спроможні призвести до виникнення горіння. Чи могли взагалі бути на даному об'єкті зазначені ситуації, події, обставини? Важливо враховувати, що первісне уявлення про сукупність явищ і процесів кожної події виступає у експерта як віртуальна (створена у думці) модель. В цьому зв'язку у нього має бути ясне уявлення про такий блок взаємопов'язаних критичних ситуацій, що містять інформацію про конкретну подію або сукупність взаємопов'язаних подій, які утворюють причинну низку певного пожежно-небезпечного явища (утворення горючого середовища, джерела запалювання). Вивчаючи матеріали справи, експерт має можливість встановити, чи може взагалі статися горіння на даному об'єкті за наявності сукупностей станів і процесів у взаємопов'язаних подіях, що мали місце до виникнення горіння [2].

Оскільки виникнення і розвиток напряму горіння пов'язані з процесами фізико-хімічної, теплофізичної, аеродинамічної й іншої природи, то при вирішенні питання про можливість виникнення і розвитку його, експерт удається до науково-технічної судово-експертної аналітики.

Проаналізуємо коротко структурні елементи причинно-наслідкового зв'язку між подіями і ситуаціями, що пов'язані з утворенням горючого середовища, джерел запалювання в ньому, виникненням горіння і розповсюдженням пожежі. Горючим середовищем треба вважати поєднання горючої речовини та оксидатора (як прави-

ло, це кисень повітря). До джерел запалювання належать джерела електричної, хімічної, механічної й інших видів енергії. Сукупність процесів, що становлять складні фізико-хімічні, аеродинамічні, теплома-сообмінні явища, викликають виникнення і розвиток горіння, яке набуває характеру пожежі. Саме ж розповсюдження пожежі та її руйну-юча дія на навколишнє середовище пов'язані з недотриманням правил пожежної безпеки, які регламентують застосування різноманітних засобів, що повинні забезпечувати відвертання пожежі, а також успі-шне пожежегасіння. Усі ці структурні елементи при проведенні експе-ртиз аналізуються з точки зору спеціальних знань [4].

Розглядаючи іншу сторону пожеж, а саме ті з них, що трапля-ються внаслідок підпалів, треба відмітити наступне. При підпалі спо-лучення джерела загорання з пожежно небезпечним середовищем, а також утворення умов для розповсюдження вогню — як правило, ре-зультат умисних дій однієї й тієї ж особи (декількох осіб). Саме в цьо-му і полягає основна відмінність суттєвості пожеж, які виникли вна-слідок порушень правил пожежної безпеки, халатності чи інших необ-ережних дій, від підпалів [1].

Процес експертного дослідження, що провадиться у справах про підпали, будується, виходячи саме із цієї точки зору. При цьому важ-ливу роль відіграє правильне і планомірне дослідження матеріальних й ідеальних слідів злочину, оскільки коло їх значно ширше, ніж у справах інших категорій. Уявляється доцільним навести таку класифі-кацію, децю перетворивши та доповнивши ті, що існують, в ракурсі диференціації ознак слідів підпалів.

До матеріальних, крім загальних слідів, що можуть свідчити про перебування особи на місці пожежі та її дії (відбитки пальців, сліди взуття, наявність предметів, що належать злочинцю, засобів проник-нення на об'єкт та ін.) й дозволяють проводити ідентифікаційні, діаг-ностичні й ситуаційні дослідження, належать також специфічні для цієї категорії справ сліди. Вони поділяються на декілька груп:

1. Сліди, що вказують на застосування пальних і легкозаймистих рідин. Це наявність специфічного запаху, потьоків або залишків паль-но-мастильних матеріалів (ПММ), легкозаймистих рідин (ЛЗР), банки, каністри або інші ємкості із ПММ, ЛЗР, які виявлені в зоні місця події, або такі, що знаходяться поблизу включених електроприладів та ін.

2. Сліди, що вказують на застосування засобів підпалу. До них належать їх згорілі, обгорілі залишки (свічки, факели, сірники, гніт, запальнички, скрути паперу, вати, сіно, солома, ганчір'я, дрантя, різ-номанітні навмисне зіпсовані електротехнічні прилади та ін.). У цій групі можна виділити технічні пристрої негайної дії і пристрої, які розраховані на займання через якийсь час.

3. Сліди, що вказують на характер речовин, що горіли: забарвлення, колір, специфічний запах диму і полум'я;

4. Сліди, що вказують на відсутність умов самозапалювання.

5. Сліди, що вказують на осередок пожежі: наявність осередкового конусу, характер і ступінь обгорання та руйнування різноманітних конструкцій, наявність і колір побіжності на металевих предметах, наявність навмисне оголених дротів та зіпсованих електроприладів для утворення короткого замикання.

6. Сліди, що вказують на предмет злочинного посягання і мотиви підпалу: спалені документи, речі й інші предмети, знайдені не в тому місці, де вони звичайно зберігаються, трупи людей зі слідами ЛЗР або ПММ та ін.

7. Сліди, які виявлені на особі, що підозрюється в підпалі: наявність опіків, пошкоджень від впливу високих температур на предметах одягу, взутті, наявність на одязі чи взутті слідів ПММ, ЛЗР.

Вказані групи матеріальних слідів пожеж, що виникли від підпалів, є об'єктами експертного дослідження. Щодо них можуть вирішуватися ідентифікаційні, діагностичні й ситуаційні завдання судової експертизи [7].

В окрему групу можна виділити, так звані, ідеальні сліди підпалу, які включають різноманітні відомості, що фіксуються в матеріалах справи та стосуються обставин, сприйнятих людиною безпосередньо або посередньо, і відносяться до події злочину. Їх коло надто широке і залежить від конкретних обставин події злочину. При проведенні експертиз ці відомості надаються експертові, який використовує їх для вирішення поставлених перед ним завдань. Для проведення експертизи можуть бути необхідними, наприклад, відомості про метеорологічні умови, при яких сталася пожежа, просторово-часові характеристики даного явища, одержані від очевидців, відомості про докримінальну, кримінальну і посткримінальну стадію події, про суб'єкт злочину й інша інформація, одержана в ході допитів свідків, потерпілих, проведення оперативно-розшукових заходів.

Коло об'єктів, виявлених при розслідуванні справ про злочинні порушення правил пожежної безпеки, дещо відрізняються від тих, що стосуються підпалів. Це цілком природно. Воно має свою специфіку, оскільки в ньому не може бути засобів або інших слідів, які вказують на засоби підпалів. Туди входять сліди, що вказують на несправність технологічного, електричного устаткування, опалювальних приладів, побутової електротехніки, захаращення приміщень, наявність щілин і тріщин у печах, слідів короткого замикання, неправильного збереження речовин і матеріалів, недосконалість технології, конструкції, зруйнування або розгерметизацію технологічного устаткування, небезпеч-

ні прояви механічної, електричної енергії, пов'язані з порушенням правил їх використання [7].

Судова експертиза постійно розвивається шляхом утворення нових і удосконалення існуючих методик дослідження. Поряд із зростанням кількості експертиз, що призначаються, в останні роки змінився характер досліджень, які проводяться. Наприклад, збільшилася кількість комплексних експертиз, коли до вирішення завдання залучаються фахівці з різноманітних галузей знань. Частіше за все, в одній справі провадиться ряд експертних досліджень.

У той же час практика свідчить про недостатню розробленість методології ситуаційного дослідження ознак підпалів і злочинних порушень правил пожежної безпеки. Технічні аспекти, такі як розкриття механізму підпалів і пожеж, що виникли внаслідок порушення правил пожежної безпеки, також не знайшли поки необхідного наукового вирішення. Тактика розслідування справ зазначеної категорії в криміналістиці достатньо не опрацьована, особливо це стосується створення системи тактичних прийомів і засобів огляду місця події. Це тісно пов'язано з залученням спеціальних знань на даній стадії розкриття злочинів. Складність проблеми полягає в тому, що частіше при розслідуванні пожеж експертні дослідження провадяться на етиці різних наук. Яка галузь науки у даному випадку відповідає спеціальності експерта, а що знаходиться поза межами його компетенції? Адже, по суті справи, будь-якої єдиної чи основної базової науки тут немає.

Висновки. Висловлене дає підстави для таких

– розглядаючи питання застосування спеціальних знань при розслідуванні справ про пожежі, необхідно виходити з аналізу двох сторін даного явища, що ґрунтуються, головним чином, на криміналістичних особливостях засобів злочинного поводження людей, що призводить до пожеж. Останні, в зв'язку з цим, можна поділити на два види: пожежі, які виникли внаслідок порушення правил пожежної безпеки, і пожежі, що виникають внаслідок підпалів;

– будь-яка пожежно-технічна чи інша експертиза, що провадиться у справі про пожежу, ґрунтується на системному підході і аналізі причинно-наслідкового зв'язку подій і ситуацій, що були пов'язані з утворенням горючого середовища, джерел запалювання в ньому, виникненням горіння, розповсюдження пожежі на навколишнє оточення, з урахуванням аналізу психологічних аспектів події, що розслідується;

– не пізнавши концепцію пожежної небезпеки і безпеки будь-якого об'єкта, неможливе проведення експертизи у справах про злочинні порушення правил пожежної безпеки;

– в основі успішного розкриття справ про пожежі лежить своєчасне і правильне експертне дослідження слідів злочину, класифікація яких наведена в цій статті;

– необхідне опрацювання методології і методики ситуаційного аналізу механізму підпалів і пожеж, викликаних злочинними порушеннями протипожежних правил.

ЛІТЕРАТУРА

1. Григорьян А.С. Расследование поджогов - М., 1971. – С. 19 – 35.

2. Качанов А.Я., Кабанов В.Н. Расследование уголовных дел о пожарах // Пособие: ВНИИ МВД СССР. - М., 1987. - С. 32-33.

3. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар.- К.: Юрисконсульт, КНТ, 2006.

4. Мегорский Б.В. Методика установления причин пожаров. – М., 1966. – С. 252 – 256.

5. Мухачев А. А. Пожарно-техническая экспертиза и ее значение в установлении причины пожара ///Вестник Калининградского государственного университета. Выпуск 3. -Калининград : Изд-во Калининградского государственного университета, 2004. - С. 103 – 109.

6. Ціркаль В. Огляд місяця події при розслідуванні підпалів та порушенні вимог пожежної безпеки з участю спеціалістів / Право України. – К., 2003. - №9 - С.77-79.

7. Цимбал М. Застосування спеціальних знань при розслідуванні справ про злочинні порушення правил протипожежної безпеки і підпали / Право України. – К., 1999. - № 1 – С.86-90.

nuczu.edu.ua

Стаття надійшла до редакції 25.09.2008 р.